

Szczecin, 14.09.2023 r.

dr hab. Katarzyna Gadomska-Lila, prof. US
Katedra Organizacji i Zarządzania
Instytut Zarządzania
Wydział Ekonomii, Finansów i Zarządzania
Uniwersytet Szczeciński

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Agnieszki Drzazgi pt. „Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości w formie pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich w Polsce”, napisanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Renaty Lisowskiej, prof. UŁ na Wydziale Zarządzania Uniwersytetu Łódzkiego

Formalne i prawne podstawy wykonania recenzji

Formalną podstawę opracowania niniejszej recenzji stanowi pismo Przewodniczącej Komisji UŁ do spraw stopni naukowych w dyscyplinie nauki o zarządzaniu i jakości prof. dr hab. Ewy Walińskiej, z dnia 14.07.2023 r., informujące o powierzeniu mi przez Komisję Uniwersytetu Łódzkiego do spraw stopni naukowych w dyscyplinie nauki o zarządzaniu i jakości, roli recenzenta.

Podstawą prawną dla prowadzonego postępowania jest art. 187 ustawy z dnia 20.07.2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2020 poz. 85 z późniejszymi zmianami), w myśl którego: „rozprawa doktorska prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną

kandydata w dyscyplinie albo dyscyplinach oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej”.

Ocena doboru problematyki badawczej i tematu rozprawy

Problematyka rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich jawi się jako interesująca. Widocznym jest bowiem, że obraz polskiej wsi ulega przeobrażeniom. Wynikają one z czynników społecznych, ekonomicznych, technologicznych i kulturowych. Dawniej wieś kojarzona była przede wszystkim z rolniczą przestrzenią produkcyjną. Obecnie na obszarach wiejskich obserwowane jest odchodzenie od funkcji rolniczych. Aby poprawić jakość życia mieszkańców i zapewnić zrównoważony rozwój współczesna wieś stawia czoła wyzwaniom i wykorzystuje nowe możliwości, w tym podejmuje pozarolnicze przedsięwzięcia gospodarcze. Wzrasta znaczenie takiej działalności jak rzemiosło, agroturystyka, produkcja żywności, usługi kulturalne i artystyczne, działalność edukacyjna itp., które przyczyniają się do różnorodności ekonomicznej na wsi. Badanie uwarunkowań rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich ma zatem kluczowe znaczenie dla zrozumienia i promowania rozwoju tych obszarów. Pomaga identyfikować czynniki sukcesu, wyzwania i możliwości, które można wykorzystać do poprawy życia i warunków ekonomicznych mieszkańców wsi. W konsekwencji może stanowić ważny element polityki społeczno-gospodarczej i planowania rozwoju regionalnego. W tym kontekście problematyka podjęta przez mgr Agnieszkę Drzazgę jest aktualna i ważna, zarówno z perspektywy bieżącej debaty naukowej, jak i praktyki zarządzania. Za prawidłowo zidentyfikowane należy uznać przesłanki inspirujące do podjęcia tematu. W mojej ocenie, poszukiwanie rozstrzygnięć w zakresie rozwoju szeroko pojętej przedsiębiorczości na obszarach wiejskich może się przyczynić do poszerzenia wiedzy i doskonalenia praktyki w tym obszarze. Z tego względu decyzja o przeprowadzeniu wielowymiarowej analizy uwarunkowań rozwoju przedsiębiorczości w formie pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich w Polsce jest uzasadniona, zarówno z perspektywy praktyki, jak i badań naukowych.

Ocena celu pracy i hipotez badawczych

Koncentracja na wskazanych obszarach badawczych pozwoliła Doktorantce zidentyfikować luki badawcze, które ujęła w trzy kategorie – teoretyczną, empiryczną oraz praktyczną, a następnie postawiła pięć pytań badawczych związanych z motywami

podejmowania pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich, wewnętrznymi i zewnętrznymi uwarunkowaniami jej rozwoju, znaczenia wsparcia publicznego dla rozwoju przedsiębiorczości pozarolniczej oraz poziomu przewagi konkurencyjnej tego typu przedsiębiorstw. Na tej podstawie zdefiniowany został cel główny, który zakładał „identyfikację i charakterystykę uwarunkowań kształtujących rozwój przedsiębiorczości w formie pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich w Polsce oraz diagnozę poziomu przewagi konkurencyjnej pozarolniczych przedsiębiorstw zlokalizowanych na tych obszarach” (s. 14). Cel główny został rozwinięty w postaci ośmiu celów szczegółowych. Zważywszy jednak na ich różnorodność oraz teoretyczno-empiryczny charakter rozprawy warto było dokonać ich klasyfikacji np. na cele poznawcze i praktyczne, co pozwoliłoby bardziej równomiernie rozłożyć akcenty między teorią a empirią. Widoczne jest, że Doktorantka konsekwentnie dążyła do realizacji celów i znalezienia odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Postawiła również hipotezę główną, która zakładała, że „rozwój przedsiębiorczości w formie pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich w Polsce jest powiązany zarówno z uwarunkowaniami wewnętrznymi, a w szczególności z motywami podjęcia działalności gospodarczej i przewagą konkurencyjną pozarolniczych przedsiębiorstw zlokalizowanych na tych obszarach oraz z uwarunkowaniami zewnętrznymi wynikającymi ze specyfiki tych obszarów” (s. 15), a także sześć hipotez szczegółowych związanych z wewnętrznymi i zewnętrznymi uwarunkowaniami przedsiębiorczości, motywami podejmowania działalności gospodarczej, rozwojem kompetencji przedsiębiorczych, orientacją przedsiębiorczą oraz przewagą konkurencyjną przedsiębiorstw pozarolniczych i ich orientacją na rozwój. Zasadniczo cele i hipotezy zostały sformułowane prawidłowo, choć pewien niedosyt budzi wyłącznie diagnostyczny charakter celu głównego, który de facto został powtórzony w czwartym i piątym celu szczegółowym, a także zwraca uwagę, że hipoteza główna jest złożona, co nie pozostaje bez wpływu na sposób jej weryfikacji, a niektóre hipotezy szczegółowe odnoszą się do kategorii wcześniej nieuwzględnianych w pytaniach i celach (kompetencje przedsiębiorcze, orientacja przedsiębiorcza, orientacja na rozwój). W ramach poszukiwań odpowiedzi na postawione pytania badawcze oraz w celu weryfikacji przyjętych hipotez Doktorantka zaprojektowała postępowanie badawcze z wykorzystaniem ilościowych i jakościowych metod.

Odwołując się do wyników przeglądu literatury oraz raportu z badań empirycznych można stwierdzić, że zamierzenia badawcze Autorki zostały zrealizowane.

Ocena zakresu pracy, źródeł informacji i metod badawczych

Zidentyfikowane przez Doktorantkę luki i pytania badawcze wyznaczyły zakres przedmiotowy rozprawy. Obejmował on zagadnienia dotyczące: przedsiębiorczości, wewnętrznych i zewnętrznych jej uwarunkowań, głównie w odniesieniu do pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich, czynników stymulujących i barier przedsiębiorczości oraz przewagi konkurencyjnej.

Zakres podmiotowy obejmował pozarolnicze przedsiębiorstwa zlokalizowane na terenach wiejskich w Polsce, których właścicielami są mieszkańcy wsi. Ich liczba była różna na poszczególnych etapach postępowania badawczego. W badaniach pilotażowych uczestniczyło 10 przedsiębiorstw, w badaniach zasadniczych ilościowych – 391, a w badaniach jakościowych – 10 przedsiębiorstw uczestniczących wcześniej w badaniach ilościowych. Pozwoliło to zgromadzić bogaty materiał badawczy, który umożliwił lepszy wgląd w problematykę rozwoju przedsiębiorczości w formie pozarolniczej działalności gospodarczej na terenach wiejskich.

Teoretyczno-empiryczny charakter rozprawy zdeterminował dobór metod badawczych. W części teoretycznej, stosując metodę analizy logicznej oraz dedukcji Doktorantka wykorzystwała ponad 300 pozycji literaturowych, stanowiących opracowania zwarte, publikacje w czasopismach naukowych oraz źródła internetowe. Jakościowa ocena wykorzystanej literatury pozwala stwierdzić, że przywołane pozycje są trafnie dobrane i aktualne.

W części empirycznej mgr Agnieszka Drzazga zastosowała metody mieszane, zarówno ilościowe, jak i jakościowe. Zasadnicze postępowanie badawcze zostało poprzedzone badaniami pilotażowymi, w wyniku których dokonano zmian w kwestionariuszu ankiety, m.in. zmniejszono liczbę pytań, zmodyfikowano treści niektórych z nich oraz wprowadzono modyfikacje w strukturze ankiety. Badania właściwe realizowane były w dwóch fazach – badania ilościowe, a następnie badania jakościowe. Celem badań ilościowych realizowanych z wykorzystaniem wspomaganego komputerowo i telefonicznie wywiadu (CAWI, CATI), była identyfikacja motywów podjęcia pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich, uwarunkowań rozwoju przedsiębiorstw pozarolniczych i identyfikacja opisanych w modelu badawczym zależności. Chcąc poszerzyć znajomość praktyk stosowanych w przedsiębiorstwach pozarolniczych oraz poznać opinie ich właścicieli Doktorantka przeprowadziła badania jakościowe realizując studia

przypadków z wykorzystaniem częściowo ustrukturyzowanych wywiadów (doprecyzowania wymagałyby informacje na temat lokalizacji dwóch podmiotów, gdyż w tabeli 53 i w załączniku 3 wskazane są województwa zachodniopomorskie i warmińsko-mazurskie, a w opisie na s. 277 i 291 – wielkopolskie i podkarpackie).

W kontekście celów rozprawy, jej przedmiotowy i podmiotowy zakres oraz dobór źródeł informacji i metod badawczych należy uznać za prawidłowy.

Ocena układu pracy i ocena merytoryczna rozprawy

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska składa się z czterech rozdziałów, wstępu, zakończenia, bibliografii, spisu rysunków, tabel, wykresów oraz trzech załączników. Całość obejmuje 384 strony. Układ pracy jest logiczny, zgodny z zakresem problemowym, oparty na porządku – teoria, metoda, empiria. Spełnia w tym zakresie przyjęte, w ramach dyscypliny nauki o zarządzaniu i jakości, standardy. Doktorantka umiejętnie połączyła przegląd literatury, obejmujący kluczowe zagadnienia rozprawy oraz badania naukowe, prezentując metodykę ich realizacji oraz wyniki. Choć zasadnicza konstrukcja pracy jest prawidłowa, to w mojej ocenie jej drobna modyfikacja w postaci wydzielenia treści poświęconych dyskusji wyników oraz wnioskom (obecnie zawartych w rozdziale czwartym), a także rekomendacji (zakończenie) w postaci odrębnego (ostatniego) rozdziału, stanowiłaby wyraźniejsze zwięźczenie całego procesu badawczego i pozwoliłaby bardziej wyeksponować wkład Autorki. Ponadto warto było połączyć rozważania prowadzone w podrozdziałach 2.2 i 2.4, gdyż klasyfikacja uwarunkowań kształtujących rozwój przedsiębiorczości przeprowadzona w podrozdziale 2.4 stanowi swego rodzaju podsumowanie analiz prowadzonych w podrozdziale 2.2 poświęconym uwarunkowaniom zidentyfikowanym w literaturze przedmiotu.

W odniesieniu do poszczególnych części rozprawy należy stwierdzić, że stanowiący wprowadzenie do analizowanej problematyki wstęp został przygotowany prawidłowo. Doktorantka zawarła w nim uzasadnienie wyboru tematu, zarysowała obszary badawcze, wskazała luki i postawiła pytania badawcze, określiła cel główny oraz cele szczegółowe, postawiła hipotezy, a także zaprezentowała krótką charakterystykę treści poszczególnych rozdziałów.

Część teoretyczna, która obejmuje dwa rozdziały, dotyczy kolejno kategorii przedsiębiorczości – jej istoty, rodzajów, wymiarów, przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, konkurencyjności przedsiębiorstw oraz kwestii rozwoju przedsiębiorczości na

obszarach wiejskich w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem motywów podejmowania działalności gospodarczej oraz uwarunkowań jej rozwoju. Rozważania prowadzone w tej części dysertacji wskazują na wielowymiarowość kluczowych kategorii jednocześnie sytuując rozprawę w dyscyplinie nauki o zarządzaniu i jakości. Dokonując szerokiego przeglądu literatury Doktorantka skoncentrowała rozważania na zagadnieniu rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, wskazując na jego złożoność i wieloaspektowość. Dokonując przeglądu literatury Autorka na bieżąco identyfikowała luki badawcze odnoszące się do przedmiotu i podmiotu badań, robiła podsumowania różnych podejść, teorii, koncepcji. Interesującą dyskusję przeprowadziła nad wymiarami przedsiębiorczości szeroko prezentując kompetencje przedsiębiorcze, proces przedsiębiorczy, orientację przedsiębiorczą oraz kwestie dotyczące przewagi konkurencyjnej (zastanawia, dlaczego wymiar „proces przedsiębiorczy” jako jedyny nie został uwzględniony w hipotezach). Docenić należy szeroki przegląd badań dotyczących przedsiębiorczości, prowadzonych zarówno w kraju, jak i za granicą (przykłady USA, Wielkiej Brytanii, Indii, Czech, Hiszpanii, Portugalii i wielu innych), a także przegląd programów wsparcia przedsiębiorczości na obszarach wiejskich i instytucji udzielających takiego wsparcia. Wartym rozwinięcia był wątek różnic między przedsiębiorstwami wiejskimi oraz miejskimi i specyficznych „wiejskich” cech przedsiębiorstwa, o których Autorka wspomniała za Bosworthem i Turnerem, gdyż pozwoliłoby to skuteczniej adresować działania związane ze wspieraniem tych przedsiębiorstw. Podsumowując teoretyczną część dysertacji należy stwierdzić, że systematyzacja wiedzy, jakiej dokonała mgr Agnieszka Drzazga potwierdza, że dobrze rozpoznała krajową i zagraniczną literaturę przedmiotu. Wykazała się przy tym umiejętnością analizy i porządkowania istniejącego dorobku naukowego, a także identyfikowania kluczowych idei i wniosków zawartych w przywoływanych pozycjach. Warstwę teoretyczną oceniam bardzo wysoko. Wskazuje ona na szerokie i kompetentne studia literaturowe i potwierdza rozeznanie Doktorantki w podjętym temacie.

W części poświęconej metodyce badań wskazano luki i pytania badawcze, cel główny oraz cele szczegółowe, hipotezy, a także model badawczy. Uwzględniając przedmiot analiz prowadzonych we wcześniejszej części rozprawy warto było rozważyć, czy zamieszczenie modelu na końcu części teoretycznej nie stanowiłoby dobrego zwieńczenia prowadzonych w nim rozważań. Poza tym warto było rozwinąć jego opis wskazując m.in. założenia jakie przyjęto podczas jego konstruowania. Fragment rozprawy poświęcony metodyce badań zawiera również charakterystykę planowanych badań empirycznych.

Widoczne jest wieloetapowość procesu badawczego i gromadzenie danych z wykorzystaniem różnych metod i technik. Mgr Agnieszka Drzazga zrealizowała badania ilościowe, które poprzedziła badaniami pilotażowymi, a także badania jakościowe w postaci wielokrotnego studium przypadku. Zwraca uwagę szczegółowa prezentacja przebiegu postępowania badawczego, począwszy od powzięcia zamiaru badawczego, przez dobór próby, po analizę zebranego materiału. Docenić należy również duże zaangażowanie Doktorantki w procesie gromadzenia danych (zakup „opracowania” służącego doborowi próby, przeprowadzenie badań pilotażowych, kontakt telefoniczny z 1500 podmiotami, troska o zapewnienie reprezentatywności i rzetelności badań itp.). Należało jednak szerzej opisać zmienną „poziom orientacji na rozwój”, zwłaszcza w aspekcie ustalania jej poziomów, a także wskazać kto udzielał odpowiedzi (mowa o „reprezentantach” s. 192). W odniesieniu do badań jakościowych, które nastąpiły po badaniach ilościowych, warto było wykorzystać szansę na pogłębienie wiedzy i wywiady oprzeć bardziej na pytaniach o charakterze wyjaśniającym, pozwalających na lepsze zrozumienie i interpretację odpowiedzi respondentów. Ponadto warto było rozwinąć charakterystykę tego etapu badań, wskazując m.in. kryteria na podstawie których dokonano wyboru 10 przedsiębiorstw spośród 61 zainteresowanych udziałem w tym etapie oraz metody analizy danych zebranych w trakcie wywiadów. Podsumowując, metodyczna część rozprawy potwierdza znajomość metod badawczych, umiejętność ich doboru oraz zastosowania. Wskazuje, że zamiar badawczy realizowany był konsekwentnie, ze świadomością konieczności zachowania rygoru metodologicznego, a jednocześnie ze świadomością ograniczeń prowadzonego postępowania badawczego.

Ostatnia część rozprawy prezentuje wyniki badań empirycznych. Zostały one przedstawione w kolejności ich realizacji, tzn. badania ilościowe i jakościowe. Zgromadzone wyniki dały dobry wgląd w to, jakie są kluczowe motywy podjęcia pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich, jakie są główne stymulanty i bariery rozwoju przedsiębiorstw pozarolniczych oraz jaka jest pozycja konkurencyjna tych podmiotów. Ponadto umożliwiły pogłębiony opis ich orientacji przedsiębiorczej oraz kompetencji przedsiębiorczych ich właścicieli. W konsekwencji dostarczyły wiedzy na temat uwarunkowań rozwoju przedsiębiorczości w formie pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich w Polsce. Może być ona przydatna zwłaszcza w zakresie tworzenia warunków i eliminowania barier rozwoju przedsiębiorstw pozarolniczych oraz szerzej – stymulowania przedsiębiorczych postaw i zachowań na obszarach wiejskich.

Zaprezentowane wyniki oraz przeprowadzone wnioskowanie wskazują na użyteczne walory rozprawy. Pozwoliły bowiem na sformułowanie rekomendacji, które mogą być wykorzystane przez różne grupy interesariuszy w celu rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. Walory tej części rozprawy podniosłoby zaprezentowanie jakościowej analizy materiału zgromadzonego w trakcie wywiadów (obecnie pewne znamiona takiej analizy – np. cytaty i ich interpretacja – można dostrzec w załączniku zawierającym studia przypadków), a także rozwinięcie dyskusji zgromadzonych wyników, zwłaszcza w odniesieniu do wyników badań innych autorów, a także ujęć i klasyfikacji prezentowanych w części teoretycznej. Warto było uniknąć powtarzania informacji o kluczowych wynikach badań oraz stanie weryfikacji hipotez (podrozdziały 4.5, 4.6 i zakończenie). Podsumowując, zebrane wyniki pozwoliły na zidentyfikowanie i opisanie uwarunkowań rozwoju przedsiębiorczości w formie pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich w Polsce.

Końcowy fragment rozprawy doktorskiej stanowi zakończenie, w którym Doktorantka syntetycznie podsumowała przebieg i rezultaty postępowania badawczego, odniosła się do postawionych na wstępie pytań badawczych, przedstawiła rekomendacje w zakresie rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, a także wskazała ograniczenia zrealizowanych badań określając przy tym ich dalsze kierunki.

Konkludując, przyjęta konstrukcja rozprawy wraz z postawionymi pytaniami badawczymi powoduje, że Doktorantka konsekwentnie realizuje swoje zamierzenia i wyjaśnia wiele istotnych kwestii dotyczących rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich.

Ocena strony formalnej i zagadnień terminologicznych rozprawy

Formalną stronę rozprawy oceniam bardzo wysoko. Praca napisana jest językiem komunikatywnym, Doktorantka sprawnie prowadzi wywód. Zasadniczo prawidłowo operuje pojęciami charakterystycznymi dla dyscypliny nauki o zarządzaniu i jakości, choć w odniesieniu do takich pojęć jak przewaga konkurencyjna, poziom przewagi konkurencyjnej czy poziom orientacji na rozwój wskazana byłaby większa precyzja. Tekst jest dobrze przygotowany redakcyjnie. Udanym zabiegiem porządkującym są zestawienia tabelaryczne oraz rysunki. Elementy graficzne zostały sporządzone z dużą starannością, co pozytywnie wpływa na odbiór całości.

Konkluzje recenzji

Przeprowadzona ocena jest pozytywna, pozwala stwierdzić, że rozprawa doktorska mgr Agnieszki Drzazgi pt. „Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości w formie pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich w Polsce”, napisana pod kierunkiem naukowym dr hab. Renaty Lisowskiej, spełnia warunki określone w ustawie prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Potwierdza, że Doktorantka opanowała wiedzę teoretyczną z zakresu nauk o zarządzaniu i jakości, a także posiada umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. W oparciu o tak rozpoznane walory dysertacji jednoznacznie rekomenduję Komisji Uniwersytetu Łódzkiego do spraw stopni naukowych w dyscyplinie nauki o zarządzaniu i jakości, przyjęcie rozprawy doktorskiej i dopuszczenie mgr Agnieszki Drzazgi do publicznej obrony.

dotarzyno Gadamle-dile

